

TUPAKOINNIN KULTTUURINEN PAIKKA

”Mikä saa lähes miljardi ihmistä kaikkialla maailmassa, joka päivä, sytyttämään tupakan ja vetämään henkosia, vaikka he tietävät, että se on haitallista heidän terveydelleen?” Tällä kysymyksellä avaa ranskalais-amerikkalainen Richard Klein kirjansa *Cigarettes Are Sublime* (1993), jonka viritti halu lopettaa tupakointi ja joka siksi tutkii sen kulttuurista tenhovoimaa ja nautintoa filosofiaan, kirjallisuuteen ja taiteeseen tukeutuen.

Kleinin kysymys voidaan hyvällä syyllä esittää myös Suomessa. Suomalaisille terveys on yksi keskeisistä elämän arvoista (Suhonen 1988). Suuri enemmistö tupakoijista myöntää, että tupakointi vahingoittaa heidän terveyttään (ks. Paavola & al. 1991). Yhteiskunnallinen, tiedotusvälineissä käytävä keskustelu on varsin haittatietoista ja terveystavoitteista tupakkapolitiikkaa myötäilevää (ks. Piispa 1994). Kuitenkaan tupakointi ei ole sitten 1970-luvun olennaisesti vähentynyt; miehistä vajaa kolmasosa ja naisista vajaa viidesosa tupakoi nykyisin säännöllisesti päivittäin. Miksi?

Tupakointia koskeva tutkimus ja keskustelu on painottunut tupakoinnin väestöryhmittäisen levinneisyyden ja terveydellisten haittavaikutusten selvittelyyn. Lääketieteen ja terveydenhoidon asiantuntijoiden hallitsemassa keskustelussa (ks. Piispa 1994) tupakointitavan sitkeyttä ja yleisyyttä selitetään *riippuvuuden* käsitteen avulla. Käsitteellä viitataan toisaalta siihen, että tupakoija sisäistää tupakointitavan eli että siitä tulee hänelle totutus, toisaalta siihen, että tupakan ainesosat

aiheuttavat fysiologista riippuvuutta. Molemmat riippuvuus-näkökulmat sisältävät ajatuksen, että tupakointi ei ole yksilön vapaa valinta, vaan ”koukku”, joka on kiinni tupakoijassa vastoin hänen tahtoaan ja etuaan.

Nuorten tupakointia tarkastelevan yhteenvetoraportin (Nuorten suojele..., 1993) mukaan tupakoinnin mieltäminen tavaksi ja tottumukseksi oli hallitseva näkökulma vielä 1980-luvulla. Esimerkiksi nuorten terveystapatutkimusten sarjan alkuvaiheissa korostettiin ”hiipivää” oppimisprosessia, vähittäistä tottumista sekä tupakan vaikutuksiin että tupakointiin liittyviin rituaaleihin ja motoriikkaan. Tästä näkökulmasta tupakointi jäsenyy melkein pä kävelyyn rinnastettavana, yliopittuna, automatisoituneena toimintana, joka virittyy joissakin tilanteissa ilman tietoista harointaa tai päätöstä.

Riippuvuudesta vahvassa lääketieteellisessä merkityksessä alettiin puhua sen jälkeen, kun Yhdysvalloissa oli vuonna 1988 mittavan kirjallisuuskatsauksen perusteella tehty päätelmä, jonka mukaan nikotiini aiheuttaa tupakkariippuvuutta, joka on rinnastettavissa heroisiin ja kokaiinin aiheuttamaan riippuvuuteen. Nykyisin arvioidaan, että nikotiinilla on huomattava tupakointia vahvistava ja ylläpitävä vaikutus jo muutamien ensimmäisten kokeilujen jälkeen. Samalla säännöllisen tupakoinnin kriteerit ovat muuttumassa: tupakoi päivittäin -kriteeristä ollaan siirtymässä tupakoi viikoittain -kriteeriin nuorten tupakoinnin tutkimisessa (Nuorten suojele..., 1993, 13–15).

Astetta yhteiskunnallisempaan lähestymistapaan päästään tutkimuksissa, joissa eritellään ”ympäristötekijöiden” vaikutusta tupakointiin. Varsinkin nuorten tupakointia selitetään usein mm. mainonnan, tupakoivien vanhempien, kaveripiirin ja terveystieteiden laiminlyönnin vaikutuksilla. Ajatuksena on se, että tupakoija on *olosuhteitten uhri*: ulkopuoliset voimat ovat johtaneet hänet harhaan ja saaneet aikaan pahan tavan (vrt. Rahkonen 1989, 184). Vastalääkkeeksi tarjotaan suojelelun – tupakkapoliittisia rajoituksia, hinnankorotuksia, valistusta ja kasvatusta –, jonka avulla vaikeutetaan tupakan hankkimista ja polttamista, vahvistetaan kykyä vastustaa ympäristön paineita ja lisätään tietoja tupakoinnin haittavaikutuksista.

Sekä riippuvuutta korostavat että ympäristötekijöitä erittelevät tutkimukset perustuvat ajatukseen, että tupakointi ei voi olla ihmisen oma, vapaaehtoinen valinta ja järjellistä käyttäytymistä. Ne sulkevat pois ajatuksen, että yksilö *itse haluaisi* tupakoida ja että tupakoinnilla olisi jokin mielekäs paikka hänen elämässään. Tällaista mekaanis-determinististä lähestymistapaa vastaan Antti Eskola tutkimusryhmineen (1989) nostaa lähestymistavan, joka näkee yksilön valintoja tekevänä ja omia toimintalogiikkojaan rakentavana subjektina. Tupakoinnin ja muiden yksittäisten elintapojen koskevien valintojen merkitystä voidaan täten arvioida vain suhteuttamalla ne yksilön toimintalogiikkoihin.

Yksilön on mahdollista rakentaa ja noudattaa lukuisia erilaisia toimintalogiikkoja, joihin tupakointi liittyy myönteisellä tavalla, niitä tukien tai jopa ilmentäen. Vaikka yksilö tietää, että tupakointi vaarantaa terveyden, tupakoinnin positiiviset kytkennät hänen toimintaansa voivat olla hänelle olennaisempia (vrt. Rahkonen 1989). Yksilön toimintalogiikat voivat olla myös sellaisia, että koko tupakointikysymyksellä ei ole hänelle käytännön merkitystä. Esimerkiksi henkilölle, jonka elämää hallitsee työnteko, terveyshaittiedolla on ehkä ”yhtä vähän merkitystä kuin teloitettavalle, joka haluaa polttaa viimeisen savuk-

keen” (Eskola & al. 1989, 8). Toimintalogiikan käsitteen sijasta voidaan käyttää myös sosiologisen kulttuuritutkimuksen käsitteitä (elämäntapa, elämäntyyli, habitus); idea on sama: tupakointi noudattaa jotain elämäntyylin logiikkaa ja siitä luopuminen ehkä merkitsisi koko elämäntyylin muuttamista.

Toimintalogiikkoja painottava lähestymistapa auttaa ymmärtämään esimerkiksi sitä, miksi tupakoinnin on havaittu voimakkaasti lisääntyvän sota-aikana ja heti sen jälkeen (ks. esim. Ashton & Stepney 1982, 9; Rahkonen 1989, Vartiainen & al. 1991). Sodassa vallitsee sodan logiikka, vihollisen voittamisen ja hengissä pysymisen logiikka, jonka näkökulmasta se, tupakoiko vai ei ja koituuko tupakoinnista joskus vuosien kuluttua terveyshaittoja, on aivan vähäpätöinen asia. Sodan jälkeen on edessä suuria jälleenrakennuksen ongelmia ja tehtäviä, ja tupakointikysymyksen painoarvo on hyvin vähäinen myös suhteessa niihin. Niinpä tupakoinnin lopettaminen on tällaisina aikoina harvinaista; sen sijaan aloittamisen kynnys on matala: ”Sotilaille oli savuke välttämätön, olipa hän sitten harjoitusleirillä, rintamalla, komennuksella tai kenttäsairaalassa – Yleensä ei sodassa ollut montakaan, jotka olisivat pystyneet vastustamaan tupakan houkutuksia – Tupakointi oli välttämätöntä ajankulua, kriittisten tilanteiden laukaisija ja lohtuna silloin, kun kaikki näytti täysin toivottomalta” (Nikula 1962, 204–205).

Tupakoinnin yleisyyden ja sen kaikkia torjuntatoimia vastustavan sitkeyden ymmärtäminen edellyttää siis tutkimusta siitä, millaisiin ihmisten toimintalogiikkoihin tupakointi liittyy niitä positiivisella tavalla tukien ja ilmentäen. On toisin sanoen tutkittava tupakoinnin *kulttuurista paikkaa* eri ihmisryhmien elämäntavassa ja etsittävä tekijöitä, joiden kautta tupakointi tulee ymmärrettäväksi (vrt. Feinhandler 1986; Klein 1993). Tupakoinnin vastustaminen esimerkiksi terveystieteiden keinoin ei voi olla kovin tehokasta, jos valistajalla ei ole tietoa tai käsitystä tupakoinnin myönteisistä merkityksistä. Tupakoi-

tomuutta lisäävän kulttuurisen muutoksen vi-
rittäminen edellyttää tupakoinnin monimer-
kityksisyyden tunnistamista ja tunnustamista
niin tutkimuksessa kuin julkisessa keskustel-
lussakin.

NUORET JA TUPAKOINTI

Tähänastisen tupakointitutkimuksen hara-
voinnin perusteella näyttää siltä, että tupa-
koinnin kytkentöjä elämäntyyliin ja toimint-
talogeikkoihin on eritelty kovin vähän. Suo-
malaista terveyskasvatustutkimusta arvioi-
neessa selvityksessä (Rautava & al. 1993,
2224; vrt. Kurkela 1987, 61–62) todettiin:
”Terveyskäyttäytymisen motiiveja ja haitallisi-
na pidettyjen tottumusten merkitystä yksi-
lön selviytymiskeinoina koskeva tutkimus
puuttui – – lähes kokonaan. Tottumusten
muuttamiseen pyrkivän terveyskasvatuksen
kannalta olisi välttämätöntä syventää terveys-
käyttäytymisen ’mikrotason’, esimerkiksi
oman kulttuurimme ja siihen sidoksissa olevi-
en terveyden kannalta ristiriitaisten selviyty-
miskeinojen – – tuntemusta.” Muissa maissa
tilanne ei ole juuri sen parempi; esimerkiksi
antropologeja tupakoinnin asema eri kulttuu-
reissa ei ole kiinnostanut, vaikka maailman-
laajuisesti levinnyt tapa tarjoaisi mahdolli-
suuden mielenkiintoisiin vertailuihin (ks.
Black 1984).

Poikkeus tupakointikulttuurien tutkimisen
laiminlyönnistä on nuorison tupakointitapo-
ihin kohdistunut tutkimus, jossa on selvitetty
tupakoinnin asemaa ja symbolimerkityksiä
nuorten elämäntyyliin. Aiheesta on olemas-
sa pari melko uutta empiiristä tutkimusrap-
orttia (Topo & al. 1988; Hallman & al. 1992)
ja artikkelia (Rahkonen 1989; Karvonen
1993), jotka sisältävät tietoja sekä suomalais-
nuorten tupakointikulttuurista että vastaavas-
ta ulkomaisesta keskustelusta. Niiden perus-
teella voidaan tupakoinnin kulttuurista paikka-
kaa nuorten elämässä hahmottaa seuraavasti.

Nuoret ilmaisevat tupakoinnilla ensinnäkin
elämäntyyliä, jolle on ominaista sosiaalisuus,

menevyys, epäsovinnaisuus ja nautinnonha-
kuisuus. Tupakoivat nuoret käyttävät alkoholi-
a enemmän kuin tupakoimattomat, heillä on
enemmän seksuaalisia kokemuksia, he käy-
vät useammin baareissa, diskoissa ja bileissä,
he kuuntelevat rankempaa rokkia. Näillä kai-
killa tavoilla erottaudutaan mammoilevista
nuorista, koulupingoista, kilteistä perhety-
toistä ja -pojista, ja samalla ilmennetään ja
vahvistetaan oman jengin yhteenkuuluvuu-
den tunnetta.

Toisaalta tupakoinnilla ilmaistaan myös ai-
kuisuutta ja siihen liitettäviä ominaisuuksia,
riippumattomuutta ja elämänhallintaa. Tupa-
koimalla nuori ikään kuin valloittaa etukä-
teen itselleen aikuisen statusta. J. H. Robbin
(1986) mukaan tupakointi on nuorille käyttö-
kelpoinen tapa osoittaa aikuisuutta, koska se
on ”pikku pahe”: moraalisesti ristiriitaista,
näkyvää ja vaarattoman liioittelun mahdolli-
stavaa toimintaa. Aikuisten täysin hyväksymil-
lä käyttäytymismuodoilla ei ole samanlaista
voimaa ja arvostusta jengin keskuudessa: ne
ilmentävät statuksen vastaanottamista, eivät
sen valloittamista. Täysin vallitsevan moraa-
lin vastaisten käyttäytymistapojen (esim. ri-
kollisuus) omaksuminen taas sulkisi nuoren
aikuisten maailman ulkopuolelle, poikkeaa-
van alakulttuuriin.

Tupakoinnissa aikuisuuden tavoitteluun
siis sekoittuu kapinallisuutta aikuisia, heidän
arvomailmaansa, vastaan. ”Tupakka symboloi
nuorille kapinallisuutta, aikuisyhteiskun-
nan nuorille asettamien normien torjumista,
halua leimautua tietyyntyyppiseksi ’marlboro-
tytöksi tai -pojaksi’ ” (Topo & al. 1988, 72).
Tupakointi on kätevä tapa protestoida myös
koulun auktoriteettia vastaan, erottautua sen
tarjoamasta elämisen mallista; polttaminen
onkin yleisintä huonosti kouluun sopeutuneiden
työväestön nuorten keskuudessa. Se ei
kuitenkaan merkitse vain irtisanoutumista
”pikkuporvarillisesta” maailmasta, vaan on
myös tärkeä itsekunnioituksen lähde ja oman
kulttuurisen identiteetin symboli.

Kuten havaitaan, tupakoinnin eri merkitys-
ulottuvuudet kietoutuvat toisiinsa, eikä niitä

pilkkova erittely tee niille täyttä oikeutta. Tällaisenaankin tarkastelu riittää kuitenkin osoittamaan, että tupakointi ei ole nuorille mieleltöntä terveyden vaarantamista vaan mielekästä – laajassa merkityksessä tervettä – oman identiteetin ja elämäntyylin rakentamista. Voidaan jopa väittää, että tupakointiin liittyvät vaarat pikemminkin lisäävät kuin vähentävät tavan tenhovoimaa nuorison keskuudessa (vrt. Karisto 1991, 57–69; Klein 1993).

TUPAKOINTI JA SUKUPUOLI

Entä aikuiset naiset ja miehet – mikä on tupakoinnin kulttuurinen paikka heidän elämässään? Tälle vuosisadalle, aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka tupakointi on ollut vahvasti miesten asia. Naisten keskuudessa tupakointi lähti leviämään viime vuosisadan lopulla niin, että ensin alkoivat polttaa ylempien sosiaaliryhmien naiset. Jo aikaisemmin 1800-luvulla yksittäiset naisemansipaation esitaistelijat (mm. George Sand ja Lola Montez) olivat uhanneet naisten tupakointia paheksuvaa yleistä mielipidettä polttamalla julkisesti. Sittenkin savukkeiden polttaminen kytkeytyi boheemis-taiteelliseen elämäntyyliin ja yläluokkaiseen seurapiirielämään, ”budoaariin, sohvalle, bridgepöydän ääreen, flirttiin” (Hess 1987, 42).

Vielä 1920-luvun Englannissa naisten tupakointi oli niin vähäistä, että se ei yltänyt kulutustilastoihin; 1930-luvun puolivälissä vain joka kymmenes savukkeiden polttaja oli nainen, mutta 1940-luvun puolivälissä jo noin joka viides (Karvonen 1993). Yhdysvalloissa naisista tupakoi säännöllisesti vuonna 1935 vajaa viidennes, vuonna 1955 joka neljäs ja vuonna 1965 joka kolmas (Rahkonen 1986, 30). Suomessa tupakointikulttuuri levisi naisten keskuuteen vielä myöhemmin; selkeän lisääntymisen on arvioitu alkaneen vasta 1960-luvulla, aikana jolloin suomalaismiesten tupakointi päinvastoin kääntyi laskuun. Uuden kulttuurin etujoukkona toimivat sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat.

Viimeksi kuluneiden 15 vuoden aikana suomalaisten miesten tupakoinnissa ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia, mutta naisten tupakointi on edelleen hieman yleistynyt. Toki tupakointi on miesten keskuudessa yhä selvästi yleisempää kuin naisten keskuudessa. Ero on pienin nuorten keskuudessa, mutta sekin on selkeä: useammat pojat polttavat, heidän polttamansa määrät ovat suurempia ja heidän savukkeensa vahvempia (Karvonen 1993; Nuorten suojele..., 1993). Sukupuolten tupakointitavat eivät siis ainakaan vielä ole yhdenmukaistuneet Suomessa, mutta kylläkin muualla: monissa maissa tupakointi oli jo 1980-luvulla tyttöjen keskuudessa yleisempää kuin poikien keskuudessa (ks. Jacobson 1988).

Naisten tupakoinnin lisääntymiselle annetut selitykset voidaan pelkistää kahteen käsitukseen, jotka näyttävät toisilleen vastakkaisilta: lisääntymistä selitetään toisaalta naisten vapautumisella, toisaalta naisten aseman huononemisella ja ristiriitaistumisella.

Itsenäisyyttä ja emansipaatiota korostava selitys saa tukea naistupakoinnin historiasta: edelläkävijöinä ovat olleet ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluvat tai hyvässä ammattiasemassa työskentelevät naiset. Esimerkiksi Yhdysvalloissa naisjohtajat tupakoivat 1970-luvulla jopa yleisemmin kuin miesjohtajat (Jacobson 1988). Hoikka ja hauras savuke on ollut sopivan feminiininen vapauden ja itsenäisyyden symboli. Tupakkateollisuus on käyttänyt ja ruokkinut tätä merkitysyhteyttä muun muassa Virginia Slim- ja More-savukkeiden markkinointikampanjoissa (ks. Rahkonen 1986, 28–29). Tupakkamainoksissa on luotu ”kuva poikamaisesta, emansipoituneesta charleston-tytöstä, jonka vapautuneeseen imagoon tupakka sopii oikein hyvin” (Malin 1989).

Emansipaatio-selitys on pätevä ainakin siinä mielessä, että naisten tupakoinnin lisääntyminen ilmentää sitä koskevien rajoittavien normien murtumista, sen yhteiskunnallisen hyväksymisen lisääntymistä. Emansipaatio on siis ollut naisten tupakointikulttuurin le-

viämisen ulkoinen edellytys. Mutta onko se ”sisäänrakentuneena” merkityksenä läsnä naisten tupakoinnissa? Asiaa naispuolisten sairaanhoito- ja opettajaopiskelijoiden keskuudessa tutkinut Andrea Elkind (1985) toteasi, että itsenäisyys- ja emansipaatiomerkitukset tulivat esiin tupakojien kuvauksissa; ei-tupakoivat opiskelijat sen sijaan mielsivät tupakoivat naiset epänaisselliseksi ja rahvaanomaisiksi.

Bobbie Jacobsonin (1988) mukaan emansipaatiomerkityksellä voidaan ehkä selittää se, miksi nuoret tytöt aloittavat tupakoinnin, mutta ei sitä, miksi he jatkavat tupakointiaan. Tupakointitavan vakiintumisen Jacobson tulkitsee osoitukseksi nykynaisten elämässään kokemista paineista ja ristiriidoista esimerkiksi äidin roolin ja työroolin välillä (vrt. Dicken 1978). Tupakoimalla naiset purkavat paineiden ja ristiriitojen synnyttämää ahdistustaan, tavallaan puhaltavat savun mukana ulos voimattomuuttaan. Tutkimustulos, jonka mukaan tehdas- tai toimistotyötä tekevät suomalaisnaiset tupakoivat selvästi yleisemmin kuin kotirouvat (Puska & al. 1991), näyttää sopivan hyvin yhteen tämän käsityksen kanssa.

Toisaalta työssä käyvien perheenäitien tupakointi voidaan tulkita ja on tulkittu myös emansipaation, oman ajan ja tilan symboliksi: tupakoimalla äiti kokee olevansa kaikista häneen kohdistuvista odotuksista ja paineista huolimatta itsenäinen ihminen (ks. esim. Dorn & Nortoft 1984 tai Aukee & al. 1985). Ei siis ole syytä etsiä ja esittää yhtä kaiken kattavaa selitystä naisten tupakoinnille. Siinä, kuten nuorten ja miestenkin tupakoinnissa, on läsnä monia eri merkityksiä.

TUPAKOINTI JA SOSIAALINEN ASEMA

Viime vuosina on alkanut näyttää siltä, että sukupuolta tärkeämpi erottelava tekijä tupakoinnissa on sosiaalinen asema. Sekä Yhdysvalloissa että Euroopassa tupakointi vaihtelee erityisesti miesten keskuudessa johdonmu-

kaisesti sosiaalisen aseman mukaan: mitä heikompi sosiaalinen asema, sitä enemmän tupakoidaan. Monissa maissa tupakoinnin vähenemistrendi on ollut hyväosaisten keskuudessa voimakkaampi kuin muussa väestössä, ja sosiaaliryhmien väliset erot tupakoinnissa ovat siten kasvaneet.

Yksiselitteisimmin ja pätevimmin sosiaalista asemaa kuvaavaksi osoittimeksi on eri tutkimuksissa todettu koulutuksen määrä. Suomalaisten miesten tupakoinnissa koulutusryhmien väliset erot ovat olleet selvät jo 1950-luvulta lähtien: mitä enemmän koulutusta, sitä harvemmin tupakoidaan. Koulutusryhmäerot eivät kuitenkaan ole miesten keskuudessa kasvaneet 15 viime vuoden aikana. Naisten tupakoinnissa vastaava ero on ollut havaittavissa vasta viime vuosikymmenen puolivälistä lähtien; vielä 1950-luvulla hyvin koulutetut naiset tupakoivat meillä enemmän kuin vähän koulutetut naiset. 80-luvun puolivälin jälkeen vähemmän koulutettujen naisten tupakointi on lisääntynyt ja hyvin koulutettujen naisten tupakointi pysynyt ennallaan (Rahkonen & al. 1993).

Eräiden muiden elintapojen kohdalla sosiaaliset erot ovat samanlaiset kuin tupakoinnissa. Vähemmän koulutettu työväestö syö epäterveellisemmin ja harrastaa vähemmän liikuntaa kuin pidemmälle koulutettu toimihenkilöväestö; alkoholin käytössä tällaista eroa ei sen sijaan esiinny (Prättälä & al. 1993). Epäterveelliset elintavat näyttävät vieläpä kasautuvan usein juuri tupakoinnin ympärille; hyvin yleisiä ne ovat yksinäisten vähän koulutettujen miesten keskuudessa (Kariisto & al. 1992, 135–136).

Näiden tutkimustulosten ymmärrettäväksi tekeminen voidaan aloittaa *maskuliinisuuden* käsitteestä. Yläluokkaisena hienosteluna viime vuosisadalla alkanut savukkeiden polttaminen yhdistettiin tämän vuosisadan alkupuolella amerikkalaisessa populaarikulttuurissa ja mainonnassa maskuliinisuuteen ja tosimiehisyyteen. Tärkein vaihe oli ensimmäinen maailmansota: mainokset esittivät sotilaita tupakkatauoilla juoksuhaudoissa, kuraisi-

na ja harmaina, mutta rennon päättäväisinä. Tupakointi kytkeytyi näin ”moniin amerikkalaisen maskuliinisuuden parhaisiin arvoihin – hiljaiseen arvokkuuteen, tyyneyteen, rohkeuteen ja omistautumiseen” (Starr 1984, 49). Tällaisten merkitysten tunnetuin ilmentäjä, suoranainen ruumiillistuma, on sittemmin ollut elokuvissa tietysti Humphrey Bogart ja mainoksissa The Marlboro Man.

Nykyisin maskuliinisuus ilmenee työväenluokkaisena elämäntyylinä, johon kuuluvat kovieen ruumiillisten suoritusten ja ulkoilmaihmisyyden arvostaminen, poroporvarillisen korkeakulttuurin ylenkatsominen (”hyi helvetti”, sanoo suomalainen perusmies Seppo Rätty oopperasta) ja rankkojen elintapojen harjoittaminen. ”Työväestön ja miesten perinteinen tyyli kapinoi vaistonvaraisesti kaikkea kevyttä ja laimennettua vastaan. Kaiken pitää päinvastoin olla vahvaa, voimakasta, painavaa, suurta ja täyteläistä – oli sitten kysymys esteettisistä – tai ravitsemusta ja nautintoaineita koskevista makumieltymyksistä: ruoasta, kahvista, alkoholista, tupakasta – Monet terveellisinä markkinoitavat tavarat ja kulutuskohdeet tuntuvat perinteisen työväenluokkaisena, maskuliinisen koodin läpi tarkasteltuna auttamattoman vajailta” (Karisto 1991, 32). Riskipitoinen tupakointi sopii oikein hyvin tähän tyylikokonaisuuteen.

Keskiluokan ja eliittien elämäntyyliä analysoitaessa puhutaan usein niiden pyrkimyksestä erottautua rahvaasta. Yhtä hyvin voidaan puhua työväestön pyrkimyksestä erottautua elintavoillaan keskiluokan ja eliittien pikkuporvarillisuudesta, hienohelmaisuudesta ja terveystouhotuksesta. Äärimuodossaan erottautuminen ilmenee ”kiistämisen kulttuurina” (Karisto & al. 1992, 124–125): ”selvästi epäterveellinen käyttäytyminen on joskus tietoinen vastalause poroporvarilliselle elämäntavalle – kiistämällä hännävästi arvo terveyden – tapaisilta valtakulttuurin elementeilä kapinoidaan symbolisesti koko valtakulttuuria vastaan”. Muodostetaan omaa alakulttuuria, ollaan tietoisesti ja ylpeästi pahoja ja rumia. Lievemässä muodossaan erot-

tautuminen tapahtuu yksittäisten elämäntyyli-
livalintojen tasolla: ollaan valtakulttuurin piirissä mutta samalla ilmennetään riippumattomuutta ja vapautta. Tupakointi on tässäkin mielessä kätevä symboli: merkki miehestä tai naisesta, joka kulkee omia polkujaan.

Tupakointi ei kuitenkaan ole vain erottautumisen merkki; samalla se on myös johonkin kuulumisen merkki. Nuorten tupakointikulttuuria käsiteltäessä jo todettiin, että polttaminen symboloi mukanaoloa ja yhteenkuuluvuutta (ks. myös Sihto 1986, 28–32). Aikuisten maailmassa tämä merkitys nähdään esimerkiksi tupakkataukojen ja illanviettojen yhteydessä. Tupakkatauot eivät ole vain taukoja työstä tai nikotiinitarpeen tyydyttämistä, ne ovat myös työyhteisön rakentamista ja vahvistamista. Ravintolassa iltaa istuttaessa savukkeen sytyttävät usein sellaisetkin, jotka muutoin eivät polta – ollakseen tiiviimmin mukana, läsnä arjesta irtautuvassa ystäväpiirissä. Tupakoinnissa on samaa kuin saunomisessa tai aurinkorantojen turismissa: tupakkahuoneissa ja ravintoloissa muodostuu sosiaalisen rajat ylittävää yhteisyyttä (vrt. Feinhandler 1986, 177).

Erottautumista ja yhteenkuuluvuutta ilmaisevat tupakoinnilla tietysti muutkin väestöryhmät kuin työväestö. Tällaiset merkitykset selittävät osaltaan myös sitä, miksi tupakointi pitää sitkeästi pintansa pitkälle koulutettujen suomalaisten keskuudessa (ks. Rahkonen & al. 1993). Esimerkiksi monet toimittajat uusia tupakoimalla ammattiinsa liitettyä ”erilaisuutta”, boheemisuutta ja vapautta. Ehkä tärkein ylempiin sosiaaliryhmiin vetoava merkitys on kuitenkin se, että tupakoimalla voi ilmentää *henkisyttä, mielteliäisyyttä ja keskittyneisyyttä*. Tupakointi ei ole raakaa rahvaanomaisuutta, vaan pikemminkin tuo maskuliiniseen tosimiehisyteen funderaajan imagoa.

Tämä merkitysyhteys on Wolfgang Schivelbuschin (1986) mukaan löydettävissä lähes kaikista tupakanpolton kirjallisista ja kuvallisista esityksistä. ”Muotokuvissa tupakanpoltajat esiintyvät aina rauhallisina, mielteliäi-

nä, usein kirjoituspöydän ääressä istuvina aikalaisina, jotka ajatuksiinsa vaipuneina omistautuvat piippunsa polttamiseen” (Schivelbusch 1986, 113). Kirjallisuudesta tulee mieleen rikoksia ymmärtämisen metodilla ratkaiseva komisario Maigret, jolla lähes jatkuvasti on piippu hampaissaan. Nykyajan nopeampaisen savukkeiden polttamisen kytkentä miitteliäisyyteen ja keskittyneisyyteen näkyy vaikkapa rakennustyömailla ja tutkijankammioissa. Kun työssä tulee hankala paikka, kirvesmies ja tutkija panevat tupakaksi, katselevat työmaataan miitteliäin ja etsivät ratkaisua katonteon tai kirjoittamisen pulmiin.

YHTEENVETO

Tupakointia ja muita elintapoja koskeviin tutkimuksiin perustuva erittely on toivottavasti osoittanut, että tupakointi on monella tapaa kulttuurisesti merkityksellinen asia. Sillä ilmenetään ainakin seuraavia elämäntyylien piirteitä:

- maskuliinisuutta
- itsenäisyyttä, emansipaatiota
- vapautta, villeyttä, boheemisuutta
- kapinallisuutta
- yhteenkuuluvuutta ja
- älyllisyyttä, henkevyttä.

Nämä toisiinsa lomittuvat tupakoinnin merkitykset voisi Richard Kleinin alussa siteeratun kirjaan tukeutuen edelleen tiivistää kolmeksi tyyppikategoriaksi. Tupakoija on polttaessaan *sotilas*, *mustalaistyttö* tai *keikari*

(dandy). Hän ilmentää sotilaan vahvaa maskuliinisuutta, toiminnallisuutta ja yhteenkuuluvuutta tai mustalaistytön villiä vapautta, kapinallisuutta ja itsenäisyyttä tai keikarin henkevyttä ja boheemisuutta. Näiden vertauskuvien voimasta kertoo se, että hahmoista kaksi, sotilas ja mustalaistyttö, esiintyy Ranskan suosituimpien savukemerkkien, Gitanesin ja Gauloisen, pakkauksissa (Klein 1993, 6).

Mutta sotilaan, mustalaistytön ja dandyn hahmot voivat olla toisellakin tavoin vertauskuvallisia. Ne kaikki (?) ovat länsimaisessa kulttuurissa uhanalaisia ja väistyviä, tuntuvat kuuluvan menneeseen maailmaan. Sinne näyttää tupakointikin olevan pikkuhiljaa siirtymässä. Se on vähentynyt sosiaaliryhmittäin tarkasteltuna hyvässä asemassa olevien keskuudessa, sukupuolen mukaan tarkasteltuna miesten keskuudessa ja globaalisti tarkasteltuna vauraissa länsimaissa (ks. Rahkonen 1989, 182). Se on edelleen lisääntynyt varsinkin kehitysmaissa ja alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvien naisten keskuudessa, mutta ehkä nämäkin hieman viivästyen seuraavat tupakoinnista luopumisen trendiä.

Tällainen kehityskulku virittää kysymyksen: mitä menetämme, jos menetämme tupakoinnin? Ovatko yhteiskunta ja ihmiset silloin jollain tapaa köyhempiä? Voidaanko tupakointi korvata jollain kulttuurisesti vastaavalla mutta terveydellisesti paremmalla toiminnolla? Tässä artikkelissa on pyritty antamaan vastauksille aineksia tutkimalla tupakoinnin nykyistä kulttuurista paikkaa ja tekemällä siten tapaa ymmärrettäväksi.

KIRJALLISUUS

Ashton, H. & Stepney, R.: Smoking: Psychology and pharmacology. London/New York: Tavistock Publications, 1982

Aukee, R. & Rauhala, P.-L. & Rimpelä, U.: Sosiaalinen asema, terveydentila ja terveystottumukset. Empiirinen tutkimus 20-, 30- ja 40-vuotiaista tamperelaisista naisista. Kansanterveystieteen

julkaisuja M 88/85. Tampere: Tampereen yliopisto, Kansanterveystieteen laitos, 1985

Black, P. W.: The anthropology of tobacco use: Tobian data and theoretical issues. Journal of Anthropological Research 40 (1984): 4, 475–503

Dicken, C.: Sex roles, smoking, and smoking cessation. Journal of Health and Social Behavior 19 (1978): 3, 324–334

Dorn, N. & Nortoft, B.: Strategies in health and social education drawing upon the "cultural sciences". *Impact of Science and Society* 34 (1984): 1, 119–129

Elkind, A. K.: The social definition of women's smoking behaviour. *Social Science and Medicine* 20 (1985): 12, 1269–1278

Eskola, A. & Jylhä, M. & Weckroth, K.: Sairauksien ja addiktioiden "logiikasta". *Alkoholipoliittika* 54 (1989): 1, 6–10

Feinhandler, S. J.: The social role of smoking. In: Tollison, R. D. (ed.): *Smoking and society. Toward a more balanced assessment.* Lexington/Toronto: Lexington Books, 1986

Hallman, M. & Kannas, L. & Tynjälä, J.: Tupakka, tuoppi ja elämisen terveystyyli. Tutkimus 11–16-vuotiaiden tupakoinnista ja alkoholin käytöstä. Raportteja 61/1992. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1992

Hess, H.: *Rauchen. Geschichte, Geschäfte, Gefahren.* Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1987

Jacobson, B.: *Naisentappajat. Naiset ja tupakointi.* Jyväskylä: Suomen Akateeminen Raittiusliitto, 1988

Karisto, A.: Liikunta ja elämäntyyli. Teoksessa: Sironen, E. (toim.): *Uuteen liikuntakulttuuriin.* Tampere: Vastapaino, 1988

Karisto, A.: Tylsät hampaat vai sitkeä liha? Terveyskasvatuksen perillemenon esteistä. Teoksessa: *Tylsät hampaat vai sitkeä liha? Terveellisten elintapojen edistäminen riskialteimmassa väestöryhmissä.* Raportteja 3/1991. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1991

Karisto, A. & Prättälä, R. & Berg, M.-A.: Hyvät, pahat ja rumat? Epäterveellisten elintapojen kasautumisesta. Teoksessa: Karisto, A. & Lahelma, E. & Rahkonen, O. (toim.): *Terveys sosiologia.* Juva: WSOY, 1992

Karvonen, S.: Nuorten tupakointi – miehistä kansanperinnettä? *Nuorisotutkimus* 11 (1993): 1, 19–25

Klein, R.: *Cigarettes are sublime.* Durham and London: Duke University Press, 1993

Kurkela, R.: Tupakka tupakkalain jälkeen. *Tutkimuksia* 135. Helsinki: Tilastokeskus, 1987

Malin, M.: Tupakka – tukahdutettujen tunteiden venttiili. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 26 (1989): 5–6, 335–336

Nikula, O.: *Strengberg 1762–1962.* Helsinki: Osakeyhtiö PH. U. Strengberg & k:ni, 1962

Nuorten suojelu tupakkatuotteilta. *Seurantara-
portti 1977–1993.* Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1993: 5. Helsinki 1993

Paavola, M. & Tikkanen, J. & Heloma, A. & Koskela, K.: Seurantatutkimus suomalaisten suhtautumisesta tupakointiin. *Suomen Lääkärelehti* 46 (1991): 8, 721–724

Piispa, M.: Tupakointi julkisen keskustelun kohteena. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 31 (1994): 2

Prättälä, R. & Berg, M.-A. & Puska, P.: Työntekijä- ja toimihenkilömiesten elintavat 1978–1990. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 30 (1993): 2, 122–133

Puska, P. & Berg, M.-A. & Korhonen, H. J. & Vartiainen, E.: Aikuisten tupakointi Suomessa viime vuosina. *Suomen Lääkärelehti* 46 (1991): 25, 2332–2335

Rahkonen, O.: Tupakka, alkoholi ja sukupuoli – katsaus sukupuolieroihin nuorten terveydessä ja terveystottumuksissa. *Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja Tilastot ja selvitykset* 8/1986. Helsinki 1986

Rahkonen, O.: Miksi Suomen naiset eivät ole oppineet tupakoimaan? *Alkoholipoliittika* 54 (1989): 4, 178–187

Rahkonen, O. & Berg, M.-A. & Puska, P.: Koulutusryhmien väliset erot tupakoinnissa 1978–1992. *Suomen Lääkärelehti* 48 (1993): 25, 2345–2348

Rautava, P. & Lahtinen, E. & Järvisalo, J. & Koskenvuori, M.: Terveyskasvatustutkimukset Suomessa. *Suomen Lääkärelehti* 48 (1993): 24, 2221–2224

Robb, J. H.: Smoking as an anticipatory rite of passage: Some sociological hypotheses on health-related behaviour. *Social Science and Medicine* 23 (1986): 6, 621–627

Schivelbusch, W.: *Nautintoaineiden kulttuurihistoria.* Keuruu: Otava, 1986

Sihto, M.: Tupakoinnin yksilölliset ja sosiaaliset merkitykset laitosolosuhteissa. *Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus, Sarja Tilastot ja selvitykset* 10/1986. Helsinki 1986

Starr, M.: The Marlboro man: Cigarette smoking and masculinity in America. *Journal of Popular Culture* 17 (1984): 2, 45–57

Suhonen, P.: *Suomalaisten arvot ja politiikka.* Juva: WSOY, 1988

Topo, P. & Kontula, O. & Meriläinen, J.: Nuorten tupakointikulttuuria jäljittämässä. *Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus, sarja Tilastot ja selvitykset* 8/1988. Helsinki 1988

Vartiainen, E. & Korhonen, H. J. & Puska, P. & Berg, M.-A.: Miksi tupakointi ei vähene Suomessa. *Suomen Lääkärelehti* 46 (1991): 26, 2439–2441.

ENGLISH SUMMARY

Matti Püspa: *The cultural role of smoking* **(*Tupakoinnan kulttuurinen paikka*)**

What prompts nearly a billion people in the world, every day, to light up and inhale, when they know it is bad for their health? The answers to this question are dominated by a medical model. This emphasizes nicotine addiction, and asserts that smoking cannot thus be a free and rational choice made by an individual. However, in order to understand why smoking retains its importance even though it is under attack, one must first examine its symbolic meanings in contemporary society. That is the starting point of this paper, which aims to discover the positive significance of smoking and how it is linked to different ways of life. The role of

smoking is considered separately in relation to youth culture, to the social status of women, and to the orientations and values of different educational groups. The analysis material consists of previous studies and the literature. The conclusions are that people consider that smoking symbolizes 1) masculinity, 2) emancipation, 3) bohemianism, 4) the spirit of rebellion, 5) solidarity, and 6) spirituality. Citing Richard Klein's book "Cigarettes Are Sublime", these symbolic meanings are summarized under the categories Soldier (1, 5), Gypsy (2, 3, 4), and Dandy (3, 6). The final question is whether the fact that these emblems are old-fashioned also reflects that smoking is vanishing from modern Western societies.

KEY WORDS:

Smoking, culture, way of life